

ZLATA ČILINSKÁ

K OTÁZKE PŘÍCHODU ANTOV NA STŘEDNÝ DUNAJ

Štúdium najstaršieho slovanského osídlenia Slovenska je neustále v pozornosti bádateľov, ktorí sa snažia objasniť najmä príchod prvých slovanských kmeňov na toto územie. Ide o komplikovaný problém, pretože Slovania prišli do zložitého etnokultúrneho prostredia, ktoré bolo výsledkom vývoja v predchádzajúcich storočiach, najmä v dobe sťahovania národov, čo neobyčajne sťažuje bádanie. Najnovšie výskumy a nové metodické postupy pri štúdiu v posledných rokoch dokladajú, že územie Slovenska bolo postupne osídlené niekoľkými trasami, ktorými došli kultúrne odlišné skupiny slovanských kmeňov.

Táto rôznorodosť slovanského etnika bola pozostalosťou kryštalizačného procesu v priebehu ktorého sa vytvárali, ako to vyplýva z bádania sovietskych archeológov (BARAN 1978, 5—39; SEDOV 1979, 7 an.), príbuzné ale čiastočne kultúrne rozdielne kmeňové zoskupenia. Dedičstvo tohto procesu sa prejavilo aj pri kolonizácii Slovenska, ktoré postupne osídlilo niekoľko skupín (ČILINSKÁ 1981, 133—138).

Na západné Slovensko sa zo severu Karpatskými priesmykmi presunuli slovanské kmene charakterizované pražským typom keramiky. Ďalšie z kmeňových zoskupení, a tomu chcem venovať pozornosť, predstavovali Slovania, ktorí na stredný Dunaj, vrátane juhozápadného Slovenska, prišli južnou-dunajskou cestou. Poznatky o tom poskytujú archeologické pramene z kostrových pohrebísk z doby avarského kaganátu na ktorých sú nepochybne pochovaní aj príslušníci tohto slovanského kmeňového zoskupenia. Pre úplnosť je treba uviesť, že pozostalosť po týchto nie je len na pohrebiskách severne od Dunaja, ale aj v Panónii, ako na to poukážem nižšie.

Dobu príchodu týchto slovanských kmeňov na územie Slovenska možno určiť na základe chronologického zaradenia najstarších kostrových hrobov, ktoré viacerí bádatelia datujú do poslednej tretiny 7. stor. (BÓNA 1968, 612; GARAMOVÁ 1979, 214—215; BIALEKOVÁ 1980, 216). Pri tomto datovaní sa však nerešpektuje taký inventár v hroboch zo Sloven-

ska, aký je na kostrových pohrebiskách v Panónii a v Potísi datovaný byzantskými mincami na začiatok 7. stor. Analogický materiál sa na Slovensku nachádza na viacerých pohrebiskách (Devínska Nová Ves, Komárno-robotnícka štvrť, Štúrovo, Holiare a ďalšie), preto najstaršie kostrové hroby na území Slovenska datujem zhodne s J. EISNEROM (1952, 333) na počiatok 7. stor. Tento záver možno doložiť konkrétnym inventárom z ktorého uvádzam výber.

K najstarším patria celokovové náušnice s veľkým hroznovitým príveskom, typ I (ČILINSKÁ 1975, obr. 1), ktoré sú na Slovensku zastúpené na viacerých pohrebiskách. Na území Maďarska sú datované mincami zo začiatku 7. stor. (Phokas 602—610) a v hrobových celkoch sa nachádzajú s takým inventárom (napr. náramkami s trubicovými koncami), ktorý tiež je sprevádzaný mincami z prvej polovice 7. stor.

Ozdoby mužských opaskov lisované z plechu poskytujú ďalšiu možnosť datovania najstarších kostrových hrobov do prvej polovice 7. stor. V Devínskej Novej Vsi v hroboch 124 a 131 (EISNER 1952, 41—46) sa našli starobylé garnitúry opaskov. Nakoniec z hrobu 131 má presné analógie v hrobe 1 v Törökbálinte (KOVRIGOVÁ 1957, tab. XVII:12—15). Tieto I. KOVRIGOVÁ (1963, 133) datuje do prvej polovice 7. stor. a to na základe príbuznosti s hrobovým inventárom vyskytujúcim sa s byzantskými mincami.

Takéto včasné datovanie kostrových hrobov na Slovensku je možné doložiť aj inventárom z okruhu Martynivka-Čadjavica, datovanom rámcovo do 6.—7. stor. (SEDOV 1982, 25), ktorý sa našiel najmä na pohrebisku v Holiaroch (TOČÍK 1968, 9).

Teda koniec 6., resp. začiatok 7. stor. je doba, keď Dunaj prekročilo nové obyvateľstvo a osídlilo Naddunajsko. Aké to boli kmene, ich etnická príslušnosť sú problémy, ktoré sa postupne riešia.

Dve alternatívy — Avari, alebo Slovania — sú výsledkom doterajšieho bádania a niekoľko desaťročných diskusií, ktorých sa prinášajú dôkazy pre obhajobu jedného, alebo druhého etnika. Medzi argumentami dokladajúcimi Avarov sa uvádza spôsob pochovávaní t. j. pochovávanie nespálených tiel, ktoré hovorí v ich prospech. Ale výsledky komplexného rozboru pamiatok duchovnej i hmotnej kultúry, pripúšťajú aj druhú alternatívu a tou sú Slovania, ktorých zastúpenie na kostrových pohrebiskách 7.—8. stor. sa javí stále jasnejšie.

Tažkosti spojené s riešením etnických problémov spočívajú najmä v heterogenosti materiálnej kultúry, ktorá je pestrou zmesou odzrkadľujúcou etnokultúrne pomery na území patriacom k avarskej ríši. Preto je nesmierne dôležitá analýza tejto časti hmotnej kultúry, ktorá je úzko spätá s jednotlivými etnikami a možno ju považovať za etnický prejav. K takým nepochybne patrí keramika nachádzajúca sa často na predmetných pohrebiskách a to aj v najstarších hroboch datovaných do prvej polovice 7. stor. Ide predovšetkým o keramiku tzv. podunajského typu, ktorá je nepochybne atribútom slovanského etnika. S ňou sa v poslednom čase

veľmi často spája jedna etapa migračného procesu v ktorej slovanské kmene prišli do strednej Európy (TRÉŠTÍK—ZEMAN 1982).

V. V. Sedov (1979, 119) pri typologickom triedení slovanskej keramiky, pričlenil podunajský typ keramiky z kostrových pohrebísk na Dunaji k svojej druhej skupine, poukazujúc na príbuznosť podunajského typu s tvarmi v severnom Pričernomorí a na dolnom Dunaji. Odtiaľ sa podľa menovaného autora dostala táto keramika na stredný Dunaj so slovanskými kmeňmi Antov.

S týmito kmeňmi sa dávajú do súvisu aj iné zložky materiálnej kultúry z najstarších kostrových hrobov v Podunají. Sú to predovšetkým produkty umeleckého remesla patriace už do spomínaného okruhu Martynivka—Čadjavica.

V období 6.—7. stor. sa na južnej Ukrajine objavuje skupina archeologických pamiatok v ktorých mnohé komponenty dokladujú ich genetickú súvislosť (SEDOV 1982, 23, mapa 5). Uvedený pre nás tak dôležitý nález z Martynivky, sa dáva do súvisu s ďalším skvelým depotom zo Zálesia, ktorého neobyčajný význam pre dejiny východnej Európy v predmetnom období vyzdvihol maďarský bádateľ N. FETTICH (1951), a poukázal na tesnú spätosť nálezov z lokalít Martynivka a Zálesie (obidve Ukrajinská SSR) s lokalitou Čadjavica (Juhoslávia). Zásluha N. FETTICHA spočíva v postrehnutí etnokultúrnej súvislosti tejto skupiny pamiatok, ktorú nazýva „Martinowka-Kultur“. Na širokej pramennej báze autor sledoval techniku výroby, materiál a ornamentálne prvky, koreláciou ktorých dokázal príslušnosť nálezov k jednému kultúrnemu okruhu a k jednému umeleckému štýlu.

Z hľadiska riešenia našej problematiky sú dôležité nálezy z Čadjavice, kde sa odkryli dva (?) kostrové hroby (FETTICH 1951, 115—117). Z nich pochádzajú ozdoby opaska, náušnice s hviezdicovým príveskom, náramky a torques, ktoré, ako to N. FETTICH správne postrehol, patria do jedného etnokultúrneho okruhu s pamiatkami Martynivky a Zálesia a ďalších strednedneprovských lokalít. Mýlil sa však, keď pamiatky považoval za pozostalosť po Hunoch.

Bol to B. A. RYBAKOV (1953, 50—60), ktorý poukázal na súvislosť uvedených pamiatok s nálezmi z ďalších lokalít na južnej Ukrajine, t. j. územia kde sa podľa neho formovala ruská národnosť, preto túto oblasť považuje za kolísku Slovanstva. Zo 6.—7. stor. sú odtiaľ archeologické pramene reprezentované okrem keramiky aj ozdobami mužských opaskov, náušnicami a papršlekovitými sponami. Rozloženie analogických pamiatok na území Európy, dokladá kompaktný celok súvisiaci s expanziou časti slovanského etnika.

Výrazným článkom v súbore pamiatok typu Martynivka—Čadjavica sú papršlekovité spony, ktoré B. A. RYBAKOV (1953, 23—104) zhodne s J. WERNEROM (1950, 150—172; ten istý 1960, 114—120), považuje za etnický atribút slovanských Antov, a nimi dokladá rozšírenie týchto kmeňov v južnej a strednej Európe. Aj ďalší sovietsky bádateľ V. V. SEDOV (1979, 129 a n.) spája predmetné spony s Antami. K tomuto záveru

dospel sledovaním svojej druhej (pražsko-peňkavskej) skupiny keramiky na území, na ktorom sa nachádzajú tieto spony.

Papršlekovité spony sú rozšírené na severnej strane dolného Dunaja, na západ po východnú Panóniu (SEDOV 1979, obr. 24). Na území Slovenska sa doteraz nenašiel ani jeden exemplár tejto ozdoby, ale z najstaršieho horizontu pertraktovaných kostrových pohrebísk na jz. Slovensku pochádzajú hviezdicové náušnice, častý sprievodca papršlekovitých spón s ktorými sú v hrobových celkoch na území severne od dolného a stredného Dunaja.

Hviezdicové náušnice boli obľúbenou ozdobou slovanských žien v relatívne širokom časovom úseku a geografickom priestore, čo spôsobilo vytvorenie niekoľkých geograficko-chronologických variant (ČILINSKÁ 1975, 70—75), z ktorých nás zaujímajú práve tvary z okruhu Martynivka—Čadjavica.

V 6.—7. stor. sa hviezdicové náušnice vyskytujú v dvoch geografických oblastiach. Je to severné Pričernomorje a s ním súvisiaca južná Ukrajina a oblasť stredného Dunaja (ČILINSKÁ 1975, 71, 72; KISS 1977, tab. XXXI, hrob 106). Súvislosť oblastí stredného Dunaja a južnej Ukrajiny potvrdzuje teda aj tento typ náušnic, naznačujúci súčasne aj smer expanzie časti slovanských kmeňov.

Rozdiely v materiálnej kultúre reprezentujúce odlišné slovanské zoskupenia, treba predpokladať aj v duchovnej kultúre. Preto nie je absurdnou myšlienka, že niektoré slovanské kmene pochovávali nespálené telá podľa rituálu, ktorú buď zdedili (RYBAKOV 1953, 53 a n.), alebo bol ovplyvnený zvonka ešte pred opustením pôvodných sídiel. Slovanské kmene žijúce na hranici stepi sa stýkali so zväzovými kmeňmi v Pričernomorí, nevynímajúc ani nomádske kmene, ktoré ovplyvňovali duchovnú kultúru Slovanov. K neobyčajne silnému avarskému vplyvu na duchovnú kultúru došlo aj v oblasti stredného Dunaja počas avarsko-slovanskej symbiózy, lebo Slovania pochovávali v 7. stor. žiarovo, veľmi rýchle začali pochovávať nespálené telá na spoločných pohrebiskách s Avarmi (ČILINSKÁ 1987).

Je však viac ako pravdepodobný RYBAKOV predpoklad, že časti slovanských kmeňov nebolo cudzie pochovávanie nespálených tiel už na území, na ktorom prebiehal kryštalizačný proces Slovanov a odkiaľ začala ich expanzia, (RYBAKOV 1953, 53; KUCHARENKO 1955, 33, 37). Potvrdzujú to už spomínané kostrové hroby z Čadjavice, ktoré poukazujú na vzťah strednodneprovskej oblasti s chorvátskou oblasťou v Juhoslávii. J. EISNER (1966, 108) vychádzajúc z poznatkov J. KOROŠECA a Z. VINSKÉHO, napísal v súvislosti s hrobmi v Čadjavici: „... že slovanská elita v 7. stor. své mrtvé nespalovala“, čím urobil dôležitý krok v poznaní vývoja duchovnej kultúry u Slovanov.

Do jedného etnokultúrneho okruhu s vyššie uvedenými pamiatkami patrí materiál z kostrového pohrebiska v Oroszlány v Panónii o ktorom A. SOSOVÁ-CS. (1958, 123) predpokladá, že sú tu pochovaní Slovania, ktorí do Panónie prišli zo stredného Podneprja v druhej polovici 6. stor.

spolu s Avarmi. Výbavou hrobov, ktorá viedla A. Sósovu k určeniu slovanskej etnicity pohrebiska, nie sú hroby v Oroszlány osamotené. Autorka ich dáva do genetickej súvislosti s ďalšími pohrebiskami na území Panónie a to v Pécsi a v Cserkúte, a na základe príbuznosti inventára z týchto hrobov s pamiatkami z hradiska Pastyrskoje s ďalšími juhorskými lokalitami okruhu Martynivka (SÓSOVÁ-CS. 1958, 120). Jej závery o príchode slovanských kmeňov potvrdzuje aj inventár z ďalších hrobov na pohrebiskách v župe Baranya, ktoré koncom sedemdesiatych rokov zverejnil A. KISS (1977). Stále častejšie sa objavujúce pamiatky v kostrových hroboch v Panónii z okruhu východných Slovanov plne potvrdzujú záver o slovanských kmeňoch žijúcich a pochovávajúcich spolu s Avarmi, o Slovanoch, po ktorých sa zachovali aj miestne názvy evidované ešte v 11. stor. (KNIEZSA 1938, 365 a n.).

Naznačené fakty, ktorých štúdium bude potrebné horizontálne i vertikálne rozšíriť, osvetľujú ukončenie slovanského osídlovacieho procesu na Slovensku, reprezentovaného pamiatkami z okruhu Martynivka—Čadjavica a keramikou pražsko-peňkovského typu. Tieto možno sledovať od Ukrajiny (Martynivka, Zálesie, Charivky atď.) cez dolný Dunaj na územie Chorvátska (Čadjavica, Knin) a cez územie Panónie (Cserkút, Pécs, Keszthely, Oroszlány atď.) až na ľavý breh Dunaja, čím sa súčasne vyznačuje trasa, ktorou na stredný Dunaj prenikli slovanské kmene na začiatku 7. stor.

Priebeh procesu expanzie Slovanov južnou-podunajskou trasou, nie je zatiaľ možné detailne sledovať. Umožnia to ďalšie výskumy v strednom Podneprí, na dolnom Dunaji a dopĺňujúce výskumy a ich zverejnenie v Panónii, nakoľko toto územie tvorí dôležité ohnisko v reťazi slovanského osídľovania južnej a strednej Európy. Nie je ešte definitívne vyriešený problém, do akej miery možno slovanské zoskupenie migrujúce južnou-podunajskou trasou do južnej a strednej Európy spájať s historickými Antami, ako to robí V. V. SEDOV (1979, 128 a n.). K podobnému záveru dospel aj juhoslovanský bádateľ Z. VINSKI (1952, 52, 55), ktorý považuje juhoslovanský kmeň Chorvátov za súčasť antského zväzu Slovanov. Podľa autora názov Anti zaniká v dobe slovanskej expanzie, keď sa na konci 6. a začiatku 7. stor. antské kmene presúvajú do nových sídiel a okupujú aj časť Balkánskeho poloostrova. K tomuto záveru privedla Z. VINSKÉHO analýza ženského šperku, najmä náušnic s hviezdicovým príveskom. Tieto, ako už bolo uvedené, možno považovať za slovanský etnografický znak a ich výskyt aj na kostrových pohrebiskách 7. stor. na južnom Slovensku indikuje slovanské, snáď antské kmene, ktoré osídlili úrodnú naddunajskú nížinu.

Tu sa dostali do styku so skupinou Slovanov s pražským typom keramiky. Toto stretnutie dokladajú dve skupiny keramiky, reprezentujúce dve slovanské zoskupenia, ktoré uvedenými dvoma smermi natrvalo osídlili Slovensko. Hranicou medzi týmito dvoma príbuznými kmeňmi bol severný okraj Podunajskej nížiny na juhozápadnom Slovensku. Tu susedstvo obidvoch slovanských zoskupení reprezentujú napr. dve pohre-

biská v Čataji, kde v bezprostrednej blízkosti žiarového pohrebiska s pražským typom keramiky bolo kostrové pohrebisko zo 7.—8. stor. (PAVÚK 1976, 180). Je to oblasť, ktorá má neobyčajný význam pre riešenie vzájomného vzťahu slovanských zoskupení, ktoré žili vedľa seba a vzájomne sa ovplyvňovali, čo dokladá keramika pražského typu na ktorej je badať vplyv podunajskej keramiky už na začiatku 7. stor. (BIALEKOVÁ 1962, 126). Toto storočie je súčasne doznievaním pražského typu (BIALEKOVÁ 1968, 619—625) a vývoj slovanskej keramiky pokračoval nepretržite základným tvarom podunajského hrnca.

Rozšírenie sa tohto typu slovanskej keramiky na Moravu a do Čiech, niektorí bádatelia spájajú s migračným procesom slovanských kmeňov z oblasti stredného Dunaja (TRÉŠTÍK—ZEMAN 1982; POULÍK 1985, 7). Svedčí o tom nielen keramika, ale aj spôsob pochovávaní, ktorý sa z dunajskej oblasti rozšíril na ostatné územie (ŠOLLE 1966, 129; ČILINSKÁ 1987). Avšak tieto hypotetické úvahy nemožno považovať za definitívne ukončenie riešenia problému, ale sú iste naznačením smeru, ktorým by sa malo uberať štúdium najstaršieho slovanského osídlenia Československa.

LITERATÚRA

- BARAN, V. D. 1978: Slavjane v seredine I tysjačletja n. e., *Problemy etnogeneza Slavjan, Kijev 1978*, 5—39.
- BIALEKOVÁ, D. 1962: Nové včasnოსlovanské nálezy z juhozápadného Slovenska, *Slov. Archeol.*, X, 97—145.
- BIALEKOVÁ, D. 1968: Zur Datierung der oberen Grenze des Prager Typus in der Südwestslowakei, *AR XX*, 619—624.
- BIALEKOVÁ, D. 1980: Slovanské obdobie, *Slov. Archeol.*, XXVIII, 213—228.
- BÓNA, I. 1968: Abriss der Siedlungsgeschichte Ungarns im 5.—7. Jahr. und die Awarrensiedlung von Dunaujváros, *AR XX*, 605—618.
- ČILINSKÁ, Z. 1975: Frauenschmuck aus dem 7.—8. Jahr. im Karpatenbecken, *Slov. Archeol.*, XXIII, 63—96.
- ČILINSKÁ, Z. 1981: The pre-Great Moravian Period, *Archaeological research in Slovakia, Nitra 1981*, 133—149.
- ČILINSKÁ, Z. 1987: K metodickým problémam issledovanij obščestvenoj nadstrojki VII—VIII vv. v Slovákiji, referát na konferencii Aktualne filozofické a metodologické problémy archeológie Nové Vozokany, október 1987.
- EISNER, J. 1952: *Devínska Nová Ves, Bratislava*.
- EISNER, J. 1966: *Rukovět slovanské archeológie, Praha*.
- FETTICH, N. 1951: *Archäologische Studien zur Geschichte der späthunnischen Metallkunst. Archeol. Hung. XXXI, Budapest*.
- GARAM, E. 1978: A közép avarkor sírobulussal keltezhető leletköre, *Archeol. Ért.* 103, 206—216.
- KISS, A. 1977: *Avar Cemeteries in Country Baranya, Budapest*.
- KNIEZSA, I. 1938: Magyarország népei a XI. században, *Emlékkönyv szent István halálának kilenc századik évfordulójára, Budapest 1938*, 365—472.
- KOVRIG, I. 1957: Kora-avarkori sírok Törökbálintról, *Fólia archeol.*, IX, 119—131.
- KOVRIG, I. 1963: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán, Budapest*.

- KUCHARENKO, Ju. V. 1955: Slavjanskije drevnosti 5—9 vv. na teritoriji pripjat-skogo polesija, *Krat. Soobšč.* 57, 33—38.
- PAVŮK, J. 1976: Záchranný výskum na trase autostrády v Čataji, *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v r. 1975*, Nitra 1976, 177—182.
- POULÍK, J. 1985: *Velká Morava. Cyrilo-metodějská mise*, Praha.
- RYBAKOV, B. A. 1953: *Drevnije rusy*, *Sov. Archeol.* 17, 23—104.
- SEDOV, V. V. 1979: *Proizchoždenije i rannaja istorija Slavjan*, Moskva.
- SEDOV, V. V. 1982: *Vostočnyje slavjane v VI—XIII vv.*, Moskva.
- SÓS-CS., A. 1958: *Das frühawarenzeitliche Gräberfeld von Oroszlány*, *Fólia Archeol.* X, 105—124.
- SOLLE, M. 1966: *Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách*, Praha.
- TOČÍK, A. 1968: *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Holiare*, Bratislava.
- TREŠTÍK, D.—ZEMAN, J. 1982: *Odkud přišli Čechové? Příloha MĚ Víkend č. 17*, 1. května 1982 (interview).
- VINSKI, Z. 1952: *Naušnice zvjezdollikog tipa u arheološkom muzeju u Zagrebu s posebnim obzirom na nosioce srebrnok nakita Čadavica*, *Starohrv. Prosvjeta* III-2, Zagreb, 29—56.
- WERNER, J. 1950: *Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts*, *Reinecke Festschrift*, Mainz 1950, 150—172.

ZUR FRAGE DER ANKUNFT DER ANTEN IN DEN MITTLEREN DONAURAUM

Die Slowakei wurde von einigen slawischen Stammesgruppierungen besiedelt. Eine von ihnen waren die Stämme, die als ein Bestandteil des Stammesverbandes der Anten gehalten wurden, welche ins mittlere Donaugebiet durch die süddonauländische Trasse kamen. Sie werden nicht nur durch die Keramik des sog. donauländischen Typs, die zum Prag-Peňkovský-Typ gereiht wird, sondern auch durch die Denkmäler des Martynivka-Čadjavica-Umkreises repräsentiert. Diese kann man von der Ukraine aus (Martynivka, Zalesie, Charivky, usw.) durch das untere Donaugebiet und Kroatien (Čadjavica, Knin) und Pannonien (Cserkút, Pécs, Keszthely, Oroszlány, usw.) bis zum linken Donauufer (Südwestslowakei) verfolgen, wodurch gleichzeitig die Trasse bezeichnet wird, auf welcher die slawischen Stämme der Anten (?) in das mittlere Donaugebiet Anfang des 7. Jh. eindrangen.

